

Papp Klára

Csáky Rozália tudománypártolása és botanikai gyűjteménye

Csáky Rozália (1784–1850) bátyjától, Józseftől (1782–1848) eltérően – aki a kolozsvári lyceumban tanult, ott vizsgát tett – nem részesült nyilvános oktatásban, de gyermekkorában a nagyanyjánál magántanároktól németül és franciául tanult, szépen írt, és olvasott, ami lehetővé tette, hogy egész életében képezhesse magát.

1802-ben kötött házasságot Jósika Jánossal (1778–1843), a szabadkőműves Jósika Antal kolozsi főispán fiával. A szellemi közeg, amibe került, kifejezetten segítette a fiatal hölgy kapcsolatkeresését, feladatvállalását, amire a gyerekszülési időszak lezárulása után, az 1820-as évek végétől kerülhetett sor. A házasságból három felnőtt kort elért fiú született: Sámuel (1805–1860), Lajos (1807–1891) és János (1817–1885). Két felnőtt lányuk közül Jozefa (1810–1836), széplaki báró Petrityevics Horváth Jánosné, akinek Lajos és Rozália nevű gyermekei születtek, de fiatalon elhunyt és Antónia (1813–1879), kászoni báró Bornemisza János hitvese, csillagkeresztes dáma címerei ma is ott találhatók a kolozsvári piarista templom kincstárában.¹

A művelt arisztokrata hölgy számára fontos volt, hogy könyveket vásároljon, azokat elolvassa, és saját könyvtárat gyűjtsön. A források alapján a családi örökségnek számító Csákigorbó megszerzése² és átvétele után lett a kastély gyűjteményeinek központja. Haller Jánosné 1822-ben bekövetkezett halála után a két testvér – Csáky József és Rozália – örökölte a birtokot, majd anyjuk, Bethlen Rozália halála után 1826 áprilisában kérték a birtokosztást – ekkor Csáky József már császári-királyi kamarás volt –, amely 1827. június 19-én ért véget.³ Ettől kezdődően tekinthette Csákigorbót Rozália véglegesen saját tulajdonának. Az építésben az elődök munkájának nyomai is fellelhetők: Bíró József szerint pl. Schuchbauer Antal Budáról Kolozsvárra került szobrász (1766) készíthette a kastély kapujának oromzatát, rajta Heraklésszel és két másik mitológiai alakkal.⁴ A régi barokk udvarházzal szemben épült fel az új emeletes, klasszicista palota, amelynek földszintjén 11 lakószobát, az emeleten három nagytermet alakítottak ki. Kelemen Lajos pontos leírást adott a csákigorbói könyvtárról, ami a kastély kápolnája mellett: „*teremszerű nagy szobában kétsoros elhelyezésben tizenkét nagyobb záros könyvszekrényt töltött ki*”.⁵

A könyvtárat több nemzedék – köztük több nő, Csáky Borbála és Kata, Bethlen Rozália, majd Csáky Rozália – gyűjtőmunkája gyarapíthatta. Kelemen Lajos egy 1528-ból származó latin nyelvű munkát talált a legrégebbnek, de a 17. századból is közel száz munkát említett. Ő úgy tudta, hogy Csáky Rozália „*bíres, de már pusztuló növénygyűjteményének egy része még megvolt a csákigorbói könyvtárban*”.⁶

¹ Sas 2007.

² Haller János özvegyének halála (1822) után Csáky József Rozáliával közösen kapta meg az özvegyi tartásul az asszonynál hagyott gorbói jószágot. Ezt az utóbbi részét 40 000 rénes forintért (bécsi valuta pénzben) átadta Rozáliának és férjének. RNL KMO Fond 255 No. 658.

³ RNL KMO Fond 255 No. 658.

⁴ Bíró 1943. 88., 90. és 107.

⁵ Kelemen 1984. 219.

⁶ Uo. 119., 221.

Csáky Rozália gorbói birtokát idősebbik fia, Jósika Samu örökölte. A könyvtár állományát Samu halála (1860) után 1865-ben leltározták, amit egy „könyvtáros pap” készített el.⁷ Az ötezer példányos könyvtár csaknem fele – 2022 könyv és füzet – Szabó Károly könyvtáros feljegyzése alapján 1875-ben – feltehetően Jósika Lajos kezdeményezése alapján – került be az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárába.⁸ Ennek a könyvtárnak az alapját még az 1842. évi kolozsvári országgyűlésen tett bejelentésével Kemény József teremtette meg, aki könyv- és kéziratát ajánlotta föl a „*Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum alapjául*”, majd Kemény Sámuel, unokatestvére is követte a példáját. Kemény József 1855-ben bekövetkezett halála felgyorsította a szervezést, mert bár hagyatékát, az 5081 kötetet, 461 kéziratot, „*93 régi érmét, 4 felíratos római cserépedényt*” 36 szekéren Kolozsvárra szállították, a gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát gyarapította volna, ha a kolozsvári intézmény nem alakul meg időre. Mikó Imre kezdeményezésére 1859. november 23-án létrejött az Erdélyi Múzeum-Egylet, amelynek könyvtárát a Farakas utcában, Bethlen Sándor palotájában nyitották meg, s amely hamarosan újabb adományokkal bővült.⁹ Kemény Sámuel, Dégenfeld gróf, Teleki Domokos könyvadományai mellett Bánffy Dénesné 1200 kötetes francia gyűjteménye is oda került.¹⁰

A gorbói könyvgyűjtemény egy része még Csáky Rozália nagyanyjác, Csáky Katáié lehetett, legalábbis ő kérte leányát, Bethlen Rozáliát könyvvásárlásra, igaz, ebből inkább jogi ismereteit gyarapíthatta. „... *írtam volt, hogy az Werbőczy nevű könyvet vedd meg és küldd el.*”¹¹ Jellemző lehet, hogy a három nemzedék könyvtárából Jakab Elek éppen egy 1581. évi bécsi kiadású, latin nyelvű, fekete bőrkötésű Werbőczy-példányról írt később a Századok hasábjain.¹² Bethlen Rozália két szeretett fiúunokájának hagyta könyvtárát, s a férjéről készített két képet is, hogy osztozzanak meg rajta, és emlékezzenek rá.¹³

Csáky Rozália idősebb fia, Samu Bécsben gyakran kapott megbízást könyvek vásárlására és küldésére. 1825-ben Lajos nevű öccsén kívül Bánffy Jeanette-nek, a gubernátor fia Bánffy Dénes feleségének is küldött haza Kolozsvárra három könyvet.¹⁴ Természetesen anyja megrendeléseit is rendre teljesítette.

Kelemen Lajos részletes leírása a könyvek összetételéről jól mutatja, hogy a könyvtár használói idegen nyelveken beszélő arisztokraták generációi: közel 2000 német, 1500 francia nyelvű kötetet gyűjtöttek össze, de latin, angol és olasz nyelvű könyvekkel is rendelkeztek. Negyven szótárt, 300 regényt, a magyar irodalom nagyjait (a testőrirókat, Csokonait, Kisfaludyt, Jósika Miklóst stb.), de építészeti, hadászati munkákat, ország-

⁷ Kelemen 1984. 215.; Óhidy 2007. 155.

⁸ Sipos Gábornak egy tanulmányából derült ki, hogy az elveszettnek hitt gorbói könyvtár csaknem fele része bekerült ugyan az EME anyagába, de a könyvgyűjtők személyével senki nem foglalkozott. Sipos 2009. 20.

⁹ Sipos 2009. 11–12.

¹⁰ Uo. 14.

¹¹ Csáky Kata Bethlen Rozáliának, Küküllővár, 1791. március 17. RNL KMO Fond 255 No. 662.

¹² Jakab 1887. 151., 153. A kötetben – a tartalom alapján jegyzői, pl. Dióssy Gergely által írt – kézírásos bejegyzések maradtak a 17. századi Kolozsvárról, ami alapján valamikor a város példánya lehetett. Jakab Elek a Werbőczy-kötetet Jósika Miklós példányának tekintette, de a levél alapján az sokkal korábban kerülhetett a család birtokába. Idézi Kelemen 1984. 218–219.

¹³ RNL KMO Fond 255 No. 409. Bethlen Rozália végrendelete Kolozsváron 1821. június 3., további kiegészítéseket tett még János nevű unokájára vonatkozóan is, a végső dátum 1824. december 3.

¹⁴ RNL KMO Fond 255 No. 400. Jósika Samu levelei az apjához.

gyűlési jegyzőkönyveket, a bécsi *Die Presse*, vagy a *Magyar Hirmondó* évfolyamait, Széchenyi István műveit is tartalmazta a könyvtáruk.¹⁵

Csáky Rozália gorbói saját kézikönyvtárában, a „hálósobában lévő *Almáriomban*” voltak elhelyezve a *Vasárnapi Újság* és a *Nemzeti Társalkodó*, a felső szobákban a *Honderű* példányai, amelyekkel, mint írta „3 fiók tele”. De a *Regélőt*, amelynek előfizetője volt, az *Erdélyi Hírlapot* és a *Budapesti Hiradót*¹⁶ is olvasta, illetve küldte át Wesselényinek a szomszédos birtokra.¹⁷ A hálósobai almáriumban volt Diószegi Sámuel fűvészkönyve – Csáky Rozália megjegyzéseivel –, a „*Magyar gazda*”, a „*Kerti gazda*”, a „*Mezei gazda*” kötetei, az „*eczet tsinálás Bikkfa hajból*”, egy példány a „*Növények Kolozsvár körül*” című kötetből, Brassai „*Fűvészet*”,¹⁸ vagy a „*Mezei gazdaság*” című kötet. Még arra is utalást találunk, hogy miből állhatott Rozália grófnő gyűjteménye, hiszen természetes, hogy azt is saját szobájában tartotta: a leírásban „*Szárazlat füvek, két csomó*” szerepel, tehát préselt növények gyűjteménye lehetett.¹⁹

A hálósobai könyvek összetétele azt mutatja, hogy a grófnő olvasmányait tervei megvalósításának szolgálatába állította. Ezt láthatjuk kivételes kezdeményezése, a cukorkamanzfaktúra útnak indítása kapcsán is, amit ráadásul a férje akarata ellenére, az unokatestvére, a regényíró Jósika Miklós társaságában hozott létre.²⁰ 1832-ben Jósika János meg is írta neki, hogy „*tudod kedves fíjam, hogy én az egész fabrikádnak soha akarója nem voltam, s nem vagyok. Akaratom ellen csináltad, s amit megmondottam, csak úgy is secundált ... egy néhány s még sok ezer forint adósság, s a gyermekek is fogják fizetni...*”²¹ Ennek ellenére, amikor 1832 októberében Rozália Bécsben járt, férje Gorbón követte figyelemmel a fabrika építését, s nyugtatta meg feleségét, hogy minden rendben halad az építéssel, „*jövő héten jő ki Philippi a machinákat felállítani.*”²²

Rozália 1830-ban a répacukor készítésről is hozatott egy könyvet, azt el is olvasta, s annak alapján személyesen tájékozódott arról, milyen hasznos és praktikus változtatásokkal lehet a vállalkozás előre kalkulált összegén csökkenteni. Kálnoky Jánoson keresztül – aki Jósika Borbálának a férje volt²³ – készült írni pl. a Lemberg melletti Szokolovkába, mert a Jósika Miklósnak elküldött „kisebb könyv” szerint ott működik már üzem, „*onnnét várok sok jó tanácsot, segítséget*”. A répamagok vetésével kapcsolatban Cserey Mik-

¹⁵ Kelemen 1984. 220–222.

¹⁶ 1844–1848 között megjelenő konzervatív politikai napilap, a *Világ* utóda.

¹⁷ A szerkesztő Róthkrepf Gábor, a heti két alkalommal megjelenő újság irodalmi elbeszéléseket, élettörténeteket (rövid, fél-egy oldalas összesítéseket) közölt történeti személyiségekről (pl. Báthoryak, Perényiek, Gúthy Országok stb.). Regélő 1833.

¹⁸ Diószegi 1813.; Brassai 1836.; Pethe 1805.

¹⁹ RNL KMO Fond 255 No. 410. A 4 oldalas jegyzék 3. oldalán.

²⁰ A manufaktúra az 1830-as évektől működött, az 1848-as forradalom idején pusztult el.

²¹ RNL KMO Fond 255 No. 415.

²² Uo. Jósika János levele 1832. október 6-a után Gorbóról Csáky Rozáliának. A szeptember 26-i levélben őszintén leírta ugyan „*a németed itt lévén a fabrikát is eligazítjuk, csak mondgya meg, mi kell, meg leszen, noha bizony nagyon unom az egészet*”. Ennek ellenére maradt Gorbón, hiszen onnan járt a derék- és szemfájása miatt „*feredőre*”, a 29-i levélben pedig megnyugtatta feleségét, hogy délelőtt Lajos fiuk, délután ő maga ellenőrzi az építkezést.

²³ Jósika Borbála a szebeni apácánál tanult, s valamikor 1806 előtt ment férjhez Kálnoky Jánoshoz, köröspataki gróf Kálnoky Lajos és Blumegen Eleonóra fiához, aki jó viszonyban volt Csáky Rozáliával. Kálnoky vezérőrnagyként 1833-ban Brassóban halt meg.

lóssal²⁴ levelezett, és több könyvet elolvasott, bár – ahogy sógorának bevallotta – „*még egy könyvből sem tanulhattam ki, egy jügerumra hány font vagy kupa megyen?*”²⁵ Egy Jacquin nevű tanácsadót meg is nevezett levelében, aki a számításokban eligazította, s franciaországi magokat ígért a vállalkozáshoz. Ez a levél utal arra, hogy a közeli birtokosok közül többen hasonló módon megpróbálkoztak a répatermesztéssel, ugyanis felveti „*Csereinek és a szomszédoknak vajon mennyi mag kell?*” Bethlen Domokostól mintát is kapott a répából, amiből – a jó döntést előkészítendő – Rozália küldött ki Szurdokra néhányat.²⁶

Széles körű levelezésében különleges személyek is szerepeltek: egy bizonyos Felix Lajard Párizsból, akivel több évtizeden át levelezett, egy Malfatti nevű orvos, aki Bécsből küldött francia nyelvű leveleket, vagy Franz Joseph Jacquin bécsi egyetemi tanár. De a gyűjtemény rajtuk kívül széles körben tartalmaz magyarul írott leveleket, pl. szomszédjai Wesselényi és Jósika Miklós írásait, vagy az erdélyi katolikus püspökökkel váltottakat is.²⁷ A grófnőnek Brunszvik Teréziával folytatott levélváltását – négy hozzá írt levél az OSZK Kézirattárában – a Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület tevékenysége magyarázza.²⁸

Több olyan tudóssal levelezett, akiknek munkájához információkat tudott adni, vagy az eredmények népszerűsítésében vállalt feladatot. 1823-ban Nopcsa Elek²⁹ erdélyi, várhelyi birtokán (Ulpia Traiana Sarmizegetusa) egy antik padlómozaikot fedeztek fel, amelyet a birtokos asszony igyekezett fallal védeni, s amely a trójai háború történetéből vett jeleneteket ábrázolt. A mozaik felkeltette az Itáliában régészeti tevékenységet folytató erdélyi hadmérnök, Goró Lajos érdeklődését is, aki a pompeji ásatásait bemutató könyvébe is bevette annak leírását.³⁰ A felfedezésről két korabeli folyóirat is tudósított (*Magyar Kurir* 1823. II. 224.; *Tudományos Gyűjtemény* 1824. X. 29–40.), de nem tudjuk: Csáky Rozália az újságokból, vagy a hozzá eljutó hírek alapján szerzett-e a mozaikokról információkat. Könyvtárában ott volt a „Római kövek leírása” című könyv, tehát olvasott is a témáról.³¹ Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy – feltehetően az 1830-as években – a grófnő a két jelenetet lerajzolta, és kihímezte azokat. A lelet a 19. században ismert lehetett, mert Szilágyi Sándor felhasználta annak illusztrációját az általa szerkesz-

²⁴ Cserey Miklós (1770–1844) kormányzékai tanácsos (1826-ban nyugdíjazták), Kazinczy levelezőpartnere, tudománypártoló és színházbarát, konzervatív politikusként volt jelen az erdélyi országgyűléseken.

²⁵ RNL KMO Fond 255 No. 418. A december 20-i levélből. Sándorfy 2000. 315. 1834-ben Jósika Miklóst az ellenzékiek, míg Cserey Miklóst, báró Jósika Sámuel, Gál László, Balla Mihály, Petrochevich Horváth Dániel mellett a régi udvariakból szerveződött konzervatívok közé sorolta. Jósika Samu Rozália fia volt, ekkor 29 éves, tehát ifjú ember.

²⁶ Uo. No. 418. A december 29-i levélben Rozália a répát céklának nevezi, s kétfélét: egy kisebb, sárgább, keményebb, jobb fajtát, 2 fontosat, és egy fehérebb, vízesebb 7–8–10 fontosat mutat be. Iktári Bethlen Domokos (1810–1866) konzervatív politikus, császári királyi kamarás, közigazdász volt, Bécsben is házat tudott venni magának.

²⁷ RNL KMO Fond 255 No. 415. Rokonának, Csáky Jeanette -nek ő küldött német nyelvű leveleket (1826–1846), Petrochevich Horváth Lajos Jósika Samu leveléhez mellékelte a sajátját. Bánffy Jeanette pl. zenei csemegékről: egy csodavirtuózról és Chopinről írt neki. Uo. No. 416. Rhédey Terézia és Malfatti levelei. Uo. No. 417. Az erdőmester és a püspök levelei.

²⁸ A négy levelet 1830–1832 között írta. Az OTKA kutatás eredményeit közli Hornyák 2005.

²⁹ A férj, Nopcsa Elek 1816-tól volt Hunyad vármegye főispánja, 1822-től udvari tanácsos, 1837-ben lett erdélyi udvari főkancellár.

³⁰ Priamos kéri Achillestől Hektor holttestét; Párizs ítélete. A mozaikról ír Papp Júlia Goró Lajosról szóló tanulmányában, megemlítve benne Csáky Rozália tevékenységét is. Papp 2011.

³¹ RNL KMO Fond 255 No. 410. A grófnő gorbói kastélyában a hálósobában lévő könyvek jegyzéke.

tett tízkötetes millenniumi Magyarország története első kötetében.³² A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat ülésén 1898-ban számolt be erről egy tanárjelölt, aki még azt is hozzátette: „Érdekes, hogy e hímezésen (Csáky Rozália) vendégei is mindig dolgozgatnak, s azután egy alkalommal Zsófia főberczegnőnek adományozta a két szép mozaik szőnyegképet.”³³

A Jóltevő Asszonyi Egyesület éves beszámolóiból ismert, hogy 1825-ben a Hunyad vármegyei Hátszeg vidékén, Várhelyen talált mozaikokról Schaarbergi Bedeus József guberniumi tanácsos kiadványát árulták, az Egyesület által létesített Dolgozó Intézet támogatására, amelyet a tanácsos maga rajzolt le, s látott el leírással (ennek bevétele 785 Rft lett).

A leletről Rozália levelezést folytatott egy párizsi kutatóval, Felix Lajarddal, aki munkáiból is küldött a Jósika könyvtárba.³⁴ A *Napkelet* 1929. 19. számában Buday Árpád vette számba a levelezést, kimutatva, hogy Lajard először az erdélyi püspököt kereste meg információért az erdélyi Mithrasz- emlékekről, így a kérés egyházi közvetítéssel juthatott el Csáky Rozáliához. A grófnő hét rajzot küldött a tudósnak, „ezek közt két olyan emlékenek szerepel a rajza, amelyeket vagy azokhoz hasonlót nem ismert addig.” Rozália valami lencseféle magvát kérte tőle cserébe, amely mellé egy párizsi kertész árjegyzékét is megkapta, a termesztésre vonatkozó tanácsokkal együtt. A grófnő másik felvetésére, ami a csákgorbói kastély gázvilágítására vonatkozott, nem tudott megvalósítható ötletet adni, sőt megírta, hogy nem is tud francia területen olyan kastélyt, ahol ilyen világítás lenne.³⁵ Egy 1830-ban küldött levelében azonban már egy feltaláló ötletét is megírta, sőt ajánlkozott a kipróbálásra, szakvélemény íratására is.³⁶ A levelezésből kiderült, hogy az 1830-as évek elején Rozália egyik fia (feltehetően Lajos), majd a grófnő üzenetével az 1840-es évek elején Bánffy Dénes és felesége is meglátogatta a tudóst Párizsban.³⁷

1837-ben már azért küldte írásait Lajard a grófnőnek, hogy „küldje el olyan személyeknek vagy tudós társaságoknak, akik Erdélyben valamelyes érdeklődést tanúsítanak az enyémhez hasonló természetű munkák iránt.”³⁸ 1838-ban a grófnő újabb négy rajzáért mondott a tudós köszönetet, s azt is megírta levelében, hogy tanulmányában hivatkozott is a grófnőtől kapott, Mithrasz- emlékekre vonatkozó információkra. Tehát kölcsönös támogatásról volt szó. 1841-ben a grófnő maga tett ígéretet a tudományos eredmények megismertetésére: „A két füzet, mely nekünk megvan, férjem könyvtárának dísze. Magyar lapjainkban hirdetést akarok közzétenni úgy ezekről az értekezésekről, mint az egész munkáról, nem kételkedvén, hogy érdeme szerint fogják méltányolni az ilyen munkásságot.”³⁹

³² A *Századok* folyóirat Tárca rovatában 1898-ban hasonló tartalmú tudósítás jelent meg, amely a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Egyesület üléséről, Téglás Gábor felolvasásáról tudósított, ahol kiderült, hogy Nopcsáné 1823–1830 között fallal vétette körül a mozaikot, de akkor a „Don Miguel buszárezed átloragohván a helysége”, tönkre tették azt a lovak sarkantyúi. Századok 1898. 378. Szilágyi (szerk.) 1895. CCX. és CCXI. lap között.

³³ Erdélyi Múzeum 1898. 3. 188.

³⁴ RNL KMO Fond 255 No. 415. Az eredetileg Gorbón egybegyűjtött leveleket a rendezésnél évkör szerint rakták szét a levéltár dobozaiban. Lajard 1834. szeptember 25-én, 1837. március 25-én és 1838. február 12-én Párizsból küldött levelei.

³⁵ Buday 1929. 405. Külön vizsgálatot igényelne a felvetés, s lehet, hogy „kárbaesett költség volna”. Uo. 406.

³⁶ Uo. 406–407.

³⁷ Uo. 409–410.

³⁸ Lajard 1837. március 25-én írott leveléből. Buday 1929. 407.

³⁹ Uo. 409.

A grófnő felkarolta nagyanyja, Csáky Kata imádságoskönyveinek kiadását is. Saját vallásos érzületének erősödése magyarázza, hogy szeretett férje halála után fogott hozzá nagyanyja munkájának kiadásához. A *Honderű*⁴⁰ már 1843-ban hírt adott a Csáky Kata grófnő által 1767-ben írt „*Mennyei igyekezet*” című imádságoskönyv megjelenéséről, amelybe előszót maga Csáky Rozália írt, kiemelve, hogy annak második része, amelyet nagyanyja a szenvedők számára írt, saját életében is megnyugtatóra szolgált. Az elkészült példányokat szétszította, s ezért méltán kapott köszönetet pl. Lonovics József csanádi püspöktől.⁴¹ A kötetnek több kiadása is volt, ami arra utal, hogy a katolikus egyház is fontos eszközt látott benne a hívek nevelésére és megnyugtatóására.⁴²

Erdélyben a növények megismerése iránti érdeklődés ekkor már több évtizede jellemző volt. Benkő Józsefet, aki megalakulásától 1815-ben bekövetkezett haláláig tudósításokat küldött a pozsonyi *Magyar Hírmondónak*, valamint a hozzá forduló erdélyi érdeklődőknek, s ezzel komoly tudományos ismeretterjesztést végzett, 1775-ben a botanika oktatására kérték fel a kolozsvári Királyi Lyceumban (Lyceum Regium). Benkő attól a Pataki Sámuel nevű kolozsvári orvostól kért tanácsot, hogy eleget tegyen-e a felkérésnek, aki Csáky Rozália nagyapját, Bethlen Miklóst kezelte.⁴³ A Jósika házaspár kolozsvári házat látogatta a nyelvész Gyarmati Sámuel is, aki az 1790-es években kutatásaihoz Jósika Antal támogatását élvezte, nagybúni kertjében pedig különleges virágokat termesztett, s Döbrentei értelmiségi körével is kiváló kapcsolatot ápolott.⁴⁴

Bizonyosnak tekinthető, hogy mind a családi hagyományban benne volt a ritka növények meghonosításának igénye és szeretete, mind a kolozsvári nemesi közvéleményben benne rejtett az új iránti érdeklődés. Az 1842. évi országgyűlés tárgyalásai során Eszterházy László gróf vetette fel, hogy „... a *Nemzeti Múzeumnak célja leend a hazza kincseit, mint a mineralógia, mint a botanica, úgy a zoológia tárgyakra rendre tudományosan egybegyűjteni*”.⁴⁵ Teleki László ezt úgy értette, hogy kell egy növénytani kert is, de ezt külön kell a múzeumtól választani.⁴⁶

⁴⁰ A *Honderű* Petrochevich Horváth Lázár Pesten megjelenő divatlapja, amelyet „a két Hon társadalmi életének [...] hű tükrévé emelni” szándékozott, s amely a magyar nyelvűség érdekében akarta befolyásolni a hölgy olvasókat, mivel „a magyartalanság súlyos vétkes maiglan” terheli őket. *Honderű* 1844b. 837.; *Honderű* 1844a. 190. A lapnak sikerült neves személyiségeket megnyernie, mint Vörösmarty Mihály, Bajza Mihály, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, de ott jelentették meg Kazinczy és Dessewffy Aurél ki nem adott levelezését, Kisfaludy Sándor hátrahagyott verseit is. *Kaszap-Asztalos* 2018. 151–176.

⁴¹ RNL KMO Fond 255 No. 416. A püspök 1844. március 8-án, Pozsonyból küldött levele.

⁴² *Mennyei igyekezet*, mely itten az Istenes életnek, ez után az örökké való boldogságnak meg nyeréséért foganatos imádságokkal rakva vagyon. Kolozsvár, 1768. (Újra kinyomatta báró Jósika Jánosné gróf Csáky Rozália. uo. 1842.) Ájtatosság kalauza... mely a... gyakoroltatni szokott processióknak hasznos eljárására vezet... Kolozsvár, 1781. *Mennyei oltalom*, azaz: olyan könyvecske, mely kalauzolni fogja a jó lelket az isteni félelemre és az isteni bizodalomra... Kolozsvár, 1788. (Újranyomatott uo. 1842-ben, az eredeti évszámmal.) Az erdélyi püspök 1848 júniusára ígért még 1000 példányt a grófnőnek. RNL KMO Fond 255 No. 417. Kováts püspök 1847. december 13-án, Kolozsvárról írott levele.

⁴³ Benkő 1988. 25–29. Végül is nem vállalta a kolozsvári professzori állást, részint családi problémáira hivatkozva, részint azért, mert szerinte orvosdoktori végzettségre is szükség lenne egy hasonló feladat ellátásához. Uo. 32–33. 1779-ben Kendeffy Elek guberniumi tanácsosnak kesergett azon, hogy nem sikerült „jó jövedelmű papságra” kerülnie, ezért kénytelenségből majorkodik (gazdálkodik), mert a tudósok és a könyvtárak távolléte miatt „bajos és költséges correspondentiák” árán végezheti csak munkáját. Benkő középajtai pap volt. Uo. 94.; Fácán é. n.

⁴⁴ Gaál 2011. 113.

⁴⁵ Okmány- és irománytár 2009. 88.

⁴⁶ Uo. 89.

Csáky Rozália nemcsak érdeklődött a botanika iránt, hanem Nagyalmáson, anyja birtokán maga is utasította a kertészt virágszaporításra, 1816-ban pl. a hortenziáéira.⁴⁷ Hagyatékában fellelhető levelei szerint a Gorbóra kiküldött katalógusok olvasására szólította fel kertészét, amelyeket meg kívánt rendelni.⁴⁸ A bécsi ajánlatban (43 oldalon) gazdag virágkínálat lelhető fel: dália, verbéna, rózsák, pelargóniák, petuniák stb. A gorbói kastély kertjének éke lehetett az „óra számot mutató virágos tábla”, amihez megmaradt a virágzás idejét pontosan mutató lista is: mely virágok hány órakor nyílnak és „elhunynak”.⁴⁹ Bécsi utazásai során maga is vásárolt virágmagvakat, amelyről megőrizte a nyugtát.⁵⁰ A grófnő Gorbón botanikus kert kialakítását is tervezte.⁵¹ Bizonyára ezért fordult Wesselényihez 1845 februárjában, hogy a gorbói virágházának padimentumához vágasson neki zsbói „szép márvány” követ 120–150 váltó forint értékben, amiről azonban maga jegyezte meg, hogy az „tulajdonképpen csak Gipsz”. Ha ötlete beválna – írta biztatón –, mások is követnék, mint például Kálnokyné, aki „most épít Kolozsvárt czífra lakot új izléssel, de mások is többen meg fogják szeretni.”⁵²

A grófnő iratai között fennmaradt egy tervezet saját kézírásával, amelyen nem szerepelt dátum, csak a tervezett felhívás célja: „Botanicus kert plánuma”.⁵³ A másfél oldalas írásban egyrészt a kert hasznáról, másrészt a megvalósítás módjáról olvashatunk, s mivel a „Kerthely és Üvegház már meg lévén igérve”, csak az éves költségekhez szükséges alapot kell megteremteni, amelynek kamatát fel lehet használni. A célok megfogalmazása összetett, de egyértelmű: „... mennyivel inkább lehet a mostani, világosodást szomjúhozó századba reményleni, hogy számos pártfogókra talál az az Neme az Üsméretnek, melynek segedelmével a Természetnek egyik Tárbáza ki nyílik Erdélynek is, hogy abból az élet megtartásának, bővelkedésnek és gyönyörűségnek gazdagon elszőrt, de eddig fájdalom! csak némely tudósak által ismert szereit szabadon merít-hesse. Boldog az az ország! melyben a bölcs Elöljárók méj belátások és igyekezetek által az emberi ismeret bővítésének minden módjai az időszakasznak szükségletei szerint megszerezhetők; méltán örvendeni lehet tehát, hogy a Fűvész Tudománynak (Botanicának) közönségesen leendő tanítása, mely eddig itten nem volt, felsőbb helyen már meg határozottatott. Mennyi haszna vagyon ennek nem csak az Orvosokra és Patikáriusokra nézve, akik által a gyógyító Fűveket a maguk eleven állapattyaiba voltaképpen megismerhetik, és más szinte hasonló, de ellenkező erejű Fűvektől megkülönböztethetik, esmértető jegyeit megtanulván, maguk és a publikum hasznára tapasztalhatják, hogy a mely szereket külföldről drágán hozatnak, itten a Hazában könnyen és oltsóbban megszerezhetők. De nevezetesen hasznos ezen Tudomány minden, a gazdaságatt jó móddal folytatni kívánó Hazafira nézve is, mert ezen Tudomány által azon Fűvek ismeretéhez jutván, a melyek Jubnak, Marhának, Méhnek élelmére hasznosabbak, a szerint Rétfjeit ki ki megjavíthatja... Az erdők jó móddal való termesztéséhez is mely sok plánták üsmérete kívántatik! Ezeken fejiül minő gyönyörűséget szolgáltat a szép virágok esmérete és cultúrája.”⁵⁴ A működéshez a „Segéllő Kézes Jóltevőknek” évi 2 Rft és 24 krajcár befizetését, vagy annál nagyobb összeget kellett megígérniük. Nem tudjuk, mi lett a terv

⁴⁷ RNL KMO Fond 255 No. 552. Bakó József egy 1816. június 8-án, Nagyalmásról küldött levelében ír a parancs átadásáról.

⁴⁸ RNL KMO Fond 255 No. 411.

⁴⁹ Uo. dátum nélkül

⁵⁰ Uo. 1839. április 20.

⁵¹ Buday 1929. 403.

⁵² RNL KMO Fond 250 No. 140. Azt is megjegyezte, hogy legutóbb egy márványsztal készítésekor két hónapig várt a vágásra. 1845. február 8-án írott levél.

⁵³ RNL KMO Fond 255 No. 411.

⁵⁴ Uo.

sorsa, a kolozsvári botanikus kert jóval később, a grófnő halála után, 1872-ben jött létre, az Erdélyi Múzeum-Egylet kezdeményezésére.

A grófnő részese volt egy új növény felfedezésének. Egy Bethlen Katalin kolozsvári kertjéből kapott ismeretlen orgonát Csáky Rozália küldött el Bécsbe, ahol megállapították róla, hogy új cserje. Bárány Franz Joseph Jacquin bécsi egyetemi tanár róla nevezte el a növényt Jósika orgonának (*Syringa josikaea* Jacq.).⁵⁵ 1830-ban a *Nemzeti Társalkodó* adott hírt az eseményről, a következőképpen: „*A Németországi Természettudományi és Orvostudományi Akadémia az idén Szeptemberben Hamburgban tartott gyűléseken, több megszárazott plánták közt Bétsi Professor B. Jacquin Ur, elő mutatta a' Syringa-nak egy ujj nemét, melynek felfedezését a Botanika Erdélyi Kormányzói rendes Elöljáró B. Jósika János ur ó Extzja, ezen tudományban különösen gyönyörködő az egész Ország előtt tiszteletben álló hitvesének, Gr. Csáky Rosália Úr asszony Ó Extzjának köszönheti. A' plánta tiszteletül, 's emlékezetül Syringa Josikaea nevet kapott, 's rajzolatban is meg fog jelenni.*”⁵⁶ Az orgonafaj feltalálási helyei között Kolozs, Máramaros és Bihar vármegyei helyeket soroltak fel, többek között Csáky Rozália sebesi (Kolozs megye) birtokát.⁵⁷ Első ábrázolása 1831-ben jelent meg. A felfedezés értékére utal, hogy még 2014-ben is botanikai disszertáció született róla *A Jósika orgona aktuális és történeti biogeográfiája* címmel a Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Doktori Iskolájában.⁵⁸

1. kép. *A Jósika orgona.*

⁵⁵ A növényt Johann Christian Baumgarten látta meg Bethlen Katalin kertjében, s már ő feltételezte, hogy eddig ismeretlen egyedet találtak.

⁵⁶ Alföldi Flatt 1891. 3.; Gulyás 1907. 30.

⁵⁷ Uo. 10.

⁵⁸ Lendvay 2014.

A növények jellemzői is érdekelték, ezért számos szakkönyvet szereztetett be. 1844 júliusában Wesselényinek is átküldött Zsibóra egy fűvészkönyvet, amit az nagy köszönettel vett tőle. A válaszból ítélve igen hasznos volt a küldemény: „*Ennek vétele előtt azt hittem, hogy a fenyők különböző neveit ismerem, ebből az ellenkezőjéről győződtem meg, most kevesebbet tudok, mint előbb, sok tudásunkkal járunk az életben így.*”⁵⁹ A fenyőkkel Rozália is foglalkozott, feljegyzéseiben nevüket, tulajdonságaikat, az erdélyi lelőhelyüket is megnevezte.⁶⁰

Csáky Rozália maga is gyakorlati hasznot remélt pl. a festőnövények sajátosságainak összegyűjtéséből. A feljegyzést 1819 után készítette, mert sűrűn fordulnak elő benne utalások az az évi bécsi vagy a magyarországi árakra vonatkozóan. Nemcsak az érdekelte, hogyan lehet gyűjteni, a növénynek mely részét lehet használni s az milyen színt ad, hanem az is, mennyire tartós a szín, s milyen anyagokra alkalmazzák. A közönséges sóskafehér (Berberis vulgaris) leírta, hogy „*nízzben jól megfőzvé, szép sárgán megfesti a bőrt és gyapjút is, hanem nem tartós a sárga színe.*” A festő Tsülleng (Isatis Tinctorum) leveleit használják az indigóhoz hasonló kék szín eléréséhez, s úgy tudta, hogy a tordai hasadékból is terem „*a felső részében*”, s a „*Bánátusi igen jó*”. A festő Kőkény (Rhamnus Catharticus) éretlen, megszáritott gyümölcse, amelyet megfőznek, sárga festéket ad, megérett bogvó szárítása után „*selét veresel*” lehet vele festeni, s gyapjút, selymet, bőrt egyaránt színez.⁶¹

Molnár V. Attila a debreceni, majd kolozsvári tanszékvezető, az Erdélyi Múzeum Növénytárának egykori vezetője, Soó Rezső gyűjtőmunkáját jellemezve írta le a következő sorokat, amelyeket a tudományos munka előkészítésének folyamataként értékelt. Szerinte „*a herbárium nem szárított növények szénakazla (milyen sokszor emlegetik így az ostoba nagyokosok!), nemcsak valamely gyűjtőszemvény kielégítése (persze az is!), hanem benne található ritka florisztikai adatok igazoló példányai, az állandóan változó, fejlődő rendszertani munka nyersanyaga, az újra értékelés lehetősége (valamely kritikus példány akár 100 év múlva is tanulmányozható!), anyagot szolgáltat alaktani, szövettani, sőt bizonyos kémiai-biokémiai vizsgálatokhoz is. A herbárium papírja, cédulája, tintája, írásmódja, nyelvezete értékes a művelődés vagy tudománytörténet számára is, hiszen a növényeken kívül adatot szolgáltat a gyűjtés korára, a régmúlt idők ízlésére, divatjára és magára a gyűjtőre is. Mindenekelőtt azonban a növények alapos megismerésének legbiztosabb, ha nem egyetlen forrása.*”⁶²

Csáky Rozália nem tudományos felkészültséggel látott hozzá a növények megismeréséhez, gyűjtéséhez. Érdeklődésének forrása a kíváncsiság mellett az ismeretszerzés igénye, a növények felhasználhatóságának megismerése volt. Ezért szerzett be könyveket, leírásokat, s ezért készítettett képzett botanikusokkal is hasonló feljegyzéseket.

A gyűjtemény 1839 tavaszán még bizonyosan a kolozsvári Jósika palotában volt, a „*Piacz soron fekvő úri házoknál*”, mert szerepelt az akkor készített inventáriumban. Az épület második emeletének harmadik kamrájáról írták, hogy annak „*a Grófné eő Exc-tól*

⁵⁹ RNL KMO Fond 255 No. 416. 1844. július 17-i, Zsibóról küldött Wesselényi-levele. Csáky Rozália Wesselényi feleségének is küldött olvasnivalót.

⁶⁰ RNL KMO Fond 255 No. 411.

⁶¹ Uo. A buzérfű (Rubia tenctorum) mázsája 1819-ben Bécsben 60 forint volt, a legjobb minőségű perzsiai festőkőkény mázsája 200 forint, szemben a magyarországi 20 forintos árral. Az olaj készítésére alkalmas növényeket is összegyűjtötte: mandula, dió, makk, szőlőmag, mogoró, len- és kendermag, téli és nyári repce, mák, gomborka, napraforgó, dohánymag.

⁶² Molnár V. 2004. 8.

kölsönözte a nevét”. Itt jegyezték fel a grófnő gyűjteményét „*füvesei, száraz plántái fekete kartondlikben, á kartondlik vagy is tokok száma pedig tészen 6*”.⁶³

Csáky Rozália szakmai tanácsokat kért Baumgartnertől, Gyarmathi Sámuelától, de Cseresznyés András gyulafehérvári kanonoktól, a püspöki könyvtár akkori őretől is. Cseresznyésről már Kazinczy is több helyen megemlékezett az „*Erdélyi levelek*”-ben, akkor is, amikor Jósika Antal fiáról, Jánosról írt: „... 1796-ban károly-fehérvári kanonok és bibliothecarius Cseresznyés András úr társaságában indula ki, megjárni Olasz-, Francia- és Németországot, de az előre tolazkodó ellenség miatt Turinból és Bolognából kénytelen vala visszafordulni.”⁶⁴

Csáky Rozália tehát a férje révén régi ismerőse volt a kanonoknak, aki követte a grófnő érdeklődését és munkásságát. A megőrzött írás egyértelműen arról tanúskodik, hogy jól ismerte a grófnő botanikai gyűjteményét, annak állapotát, s feltehetően máskor is kisegítette az úrnőt tapasztalatával, olvasottságával, s konkrét gyűjtésével is. Cseresznyés egyértelműen a grófnő *Herbáriumáról* írt, mint amelyben egyes latinul megnevezett növények benne vannak, mint amit jól ismer, de nem naprakész minden benne lévő növényvel kapcsolatban. A *Salvia nutans* (bókoló zsálya), *Pitheuma Canescens* (harangcsillag), *Menziesia Bruckenthalii* (balkáni rózsa), *Canunculus Czenatus* (boglárfka) stb. szerint ott van, néhány esetben odaírta, hogy meg kell nézni, lehet, hogy az is benne van. Több esetben utalt Baumgartnerre, aki kiváló botanikus és orvos volt, mint aki munkájában említi a pontosítandó növényeket, vagy aki küldhet a gyűjteménybe.⁶⁵ Magát Cseresznyést is a grófnő munkatársai közé sorolhatjuk, hiszen hozzájárult a gyűjtéshez. A *Medicago Gerardii* pl. megjegyezte: „*ez előtt négy esztendővel á midőn Görgényből Buzára jöttünk, ottan eleget találván, szárazítottam volt egy exemplart.*”⁶⁶ Ugyanakkor megjegyzi, hogy a *Syringa Josikae* – a Jósika orgona – nincs benne a gyűjteményben, „*az idén szárazítani kell több exemplarokat. Bár csak én is kaphatnék egy kis fát.*” Több esetben hívta fel a figyelmet arra, hogy a kért növény a bécsi Schönbrunn kertjében is megtalálható, ott is lehet érdeklődni felőle. A *Scabiosa Uralensis*-ről viszont megírta, hogy „*terem Muszka országban az urali hegyeken*”, de a bécsi császári kertben is megtalálhatja. A megújításra is felhívja a figyelmet. A *Crocus Speciosus*, vagyis sáfrány „*vagyon ugyan a Herbáriumban, de elvesztette a színét, hanem a jövő októberben akár egy nagy eskatulával is szolgálhatok, gyökerestül...*”, vagy az *Orobus Transylvanicus* esetében is ígéretet tett, mivel a gyulafehérvári szőlők felett ő gyűjtötte, s „*már a színét elhagyta, újrat a jövő tavasszal szárazítani fogok*”.

⁶³ RNL KMO Fond 255 No. 396. A leltárat 1839. március–április hónapjában készítették, majd 1840., 1841. és 1844. években kiegészítették a Bécsben vásárolt portékákkal. A 2. emeleten Jósika János szobáját nem mérték fel, Jósika Lajosét viszont igen.

⁶⁴ Kazinczy 1880. 206.

⁶⁵ A *Salvia Betonicaesolia* esetében írta, hogy „*Segesvárt elég terem, abonnan Baumgartner küldhet Excellentiádnak*”.

⁶⁶ RNL KMO Fond 255 No. 411. „*A kolozsvári széna kerteken elég terem. Meg kell nézni a Herbariumban*”.

Kiadás		Váltó Czédulákban	
apróban		együtt	
Rf.	xr.	Rf.	xr.
—	—	19033	14
Általhozatal			
6. Ingó Vagyonokra u: m: Kon ha-Eszközökre, gyapjat szárazító spárgára, nyüstökre 's a' t. ment			
7. 33 öl Fára hozatalával	64 42	64	42
8. 26 font gyertyáért ment	328 50	328	50
9. Elegyes apróság költségekre, u: m: gyapjat-mosó kosarakra, csebrekre, seprükre Typographia munkákra 's a' t. ment	13 30	13	30
10. Házi, és Kerti takarítások, és tisztításokra u: m: meszelésekre, kementzék', ablakok tisztítására, fák' ültetésére 's a' t. ment	345 40	345	40
11. Elegyes apróság Vecturákról	238 34	238	34
12. Állandó építések, u: m: ká kertekre	207 4	207	4
13. Egy újanon felállított Vízimalomhoz megkívántató materialákra, és Mesteremből fizetésekbe ment	177 43	177	43
14. Szegények' gyógyítására	500 —	500	—
15. A' Conventionatusok' fizetésébe ment u: m:	41 30	41	30
a) A' Gazdának Bálint Mártónak kész pénz fizetésibe	154 —		
b) A' Gazdaszszonynak 554 fika cspó megfizetésért per 15 xr.	138 30		
c) A' Gazda Portioja' kifizetésébe	20 —		
d) A' Szolgálónak	60 —		
e) A' Pokrótz-szövő Meisternek cspó megfizetésébe	40 —		
f) Bóltos Szilágyi Gábornak a' fika cspó megfizetésért árrok-ból minden 100 forint-után 5 forint fizetődvén, ment	26 34		
g) A' Kéményseprőnek	30 —		
h) A' Szürposztó Szövőnek Gündits Málnának három Hónapi kész pénz fizetésibe	75 —		
i) Ugyan nékie fára	10 —	563	4
Összes Szám		21573	51

2. kép. A Csáky Rozália által vezetett Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület 1832. évi beszámolójának egy lapja.⁶⁷

⁶⁷ RNL KMO Fond 255 No. 406.

Csáky Rozália az évek során jelentős növénygyűjteményre tett szert, amit fia, Jósika Samu ajánlott fel – jelentős pénzadomány kíséretében – a régi pénzek gyűjteménye mellett a létrejövő Erdélyi Múzeum számára.⁶⁸ Az 1856-ban Jósika Lajosnak küldött levele szerint: *„Ha nincs ellenetekre, Magam s a Te s a Jankó nevében a múzeumnak fogom azon régi arany- és ezüst pénzeket ajánlani, melyek szegény Atyánkról maradtak; az aranyakat úgy is csak az arany becsértékében váltottam meg Tőletek, pedig kétszer annyit legalább érnek, az ezüstöt pedig nekem ajándékoztátok, így tehát az én részemről nem nagy a generositas s jobban hangzik, ha együtt adjuk. Szeretném még odaadni a szegény Anyám fiúvek collectióját, ha a moj meg nem ette volna – nézzél egy kisség utána, hogy megérdemli-e, mert ha megvan, a Flora Transilvanicara nézve igen szép gyűjtemény lenne.”*⁶⁹ Szádeczky Béla Jósika Mikó Imréhez küldött levelét is közli, amely szerint a numismák és anyja gyűjteményének felajánlása még abban az évben valóban megtörtént. Azt azonban ennek ellenére nem tudjuk, oda került-e végül a botanikai gyűjtemény, hiszen a grófnő halála (1850) óta több év telt el, s a Cseresznyés feljegyzés alapján időről időre cserélni kellett volna a „szárazulatokat”. A felajánlásokat rögzítő könyvtárosi jelentésben csak az idősebb Jósika fiú pénzgyűjteménye szerepelt, de lehet, hogy a botanikai anyagot más jegyezte fel.

Csáky Rozália tudósokkal folytatott levelezése, támogatása hozzájárult az erdélyi – régészeti és botanikai – kutatások közkinccsé válásához, amit könyvtárgyarapítása is tükröz. Herbárium a saját érdeklődésen túl az erdélyi növényvilág feltárását, megismertetését célozta, aminek hasznát a mindennapokban környezete is érezte és értékelte.

A Jósika család tagjai az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakulása után felajánlásaikkal is hozzájárultak az anyag gyarapodásához: nemcsak érmegyűjteményük, hanem könyvtáruk és a hitbizományi levéltár anyaga is – amely a házasság révén az erdélyi Csáky és más családok irataival gyarapodott –, de talán a Herbárium is része lehetett az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményének.⁷⁰

⁶⁸ Vincze 2009.

⁶⁹ Tízezer forintot adtak „erdélyi kárpótlási papírokból, ... 28 arany és 57 ezüst és réz, régi római és magyar pénzeket és emléke-numismákat”, hogy a tőke kamatját használják az egyesület költségeire. Az 1856. december 16-iki levélből idézi Szádeczky 1909–1942. 35. jegyzet.

⁷⁰ A Jósika család hitbizományi levéltára 253 csomót tesz ki. Kiss 2009. 227.

Klára Papp

Rozália Csáky's Patronage of Science and Her Botanical Collection

Rozália Csáky's correspondence with scholars and her support contributed to the public dissemination of Transylvanian archaeological and botanical research, which is also reflected in the enrichment of her library. Beyond serving her own interests, her Herbarium aimed at the exploration and documentation of Transylvanian flora, the practical benefits of which were also perceived and appreciated by her entourage.

Following the founding of the Transylvanian Museum Society, members of the Jósika family contributed to the enrichment of its collections through donations. These included not only their numismatic collection but also their library and the entail archive, which – through marriage – was expanded with documents from the Transylvanian Csáky family and other noble families. Presumably, the Herbarium also formed part of the collection of the Transylvanian National Museum.

Keywords: Rozália Csáky, Library of Gorbó, patronage of science, popularization of science, Herbarium

Források

Levéltári források

RNL KMO	Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Cluj-Napoca)
Fond 250	A Wesselényi család zsibói levéltára.
No. 140.	Wesselényi Miklós báró levelezése. Jósika Jánosné Csáky Rozália levelei a báróhoz.
Fond 255	A branyicskai báró Jósika család hitbizományi levéltára.
No. 396.	Jósika János I. és felesége, Csáky Rozália kolozsvári háza ingóságainak leltári jegyzéke (1839).
No. 400.	Jósika János I. (1789–1827) levelezése (kapott levelek).
No. 409.	Jósika János I. feleségéhez, Csáky Rozáliához (1747–1851) tartozó eljárási iratok.
No. 410.	Jósika János I. feleségének, Csáky Rozáliának feljegyzései (1834).
No. 411.	Csáky Rozáliához tartozó botanikai feljegyzések.
No. 415.	Jósika János I. felesége, Csáky Rozália levelezése (1825–1835).
No. 416.	Jósika János I. felesége, Csáky Rozália levelezése (1836–1845).
No. 417.	Jósika János I. felesége, Csáky Rozália levelezése (1846–1850).
No. 418.	Jósika János I. felesége, Csáky Rozália levelezése (1796–1848).
No. 658.	Csáky József és Csáky Rozália örökösödési okiratai (1823).
No. 662.	Csáky Katalin (1764–1797) levelezése.

Adatbázisok, sajtóforrások

Fáczán é. n.	Pataki Sámuel (1765–1824) családfája (Digitális tartalom, forrás: Fáczán László: Adatbázis családfa-kutatáshoz) https://csaladfa.faczan.hu/index.php?letter=UGF0YWtp (Utolsó letöltés: 2025. november 10.)
Honderü 1844a.	Honderü, 2. évf. (1844), 6. sz., 1844. február 10.
Honderü 1844b.	Honderü, 2. évf. (1844), 26. sz., 1844. június 29.
Regélő 1833.	Regélő, 1. évf. (1833), II. negyedév. https://real-j.mtak.hu/12157/1/RegeloPestiDivatlap_1833_2.pdf (Utolsó letöltés: 2025. november 13.)

Szakirodalom

- Alföldi Flatt 1891. Alföldi Flatt Károly: A Jósika-fáról. (*Syringa Josikae*, Jacq. fil.) Különnyomat a Nagyvárad című napilap 1891. évi márczius 29-iki számából. Nagyvárad, 1891.
- Benkő 1988. Benkő József levelezése. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket szerkesztette: Szabó György, Tarnai Andor. Bp., 1988.
- Bíró 1943. Bíró József: Erdély kastélyok. Bp., 1943.
- Brassai 1836. Brassai Sámuel: A' fűvészet elveinek vázolatai. D. Lindley János nyomán. Kötéblákkal. Kolozsvár, 1836.
- Buday 1929. Buday Árpád: Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése. In: *Napkelet*, 7. évf. (1929), 19. sz., 1929. október 1. 403–410.
- Diószegi 1813. Diószegi Sámuel: Orvosi fűvészkönyv, mint a' magyar fűvész könyv praktika része. Debrecen, 1813.
- Erdélyi Múzeum 1898. A Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 3. sz. 187–188.
- Gaál 2011. Gaál György: Erdély első, nemzetközi hírű tudósa: Gyarmathi Sámuel. In: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 55. (2011) 2. sz. 95–118.
- Gulyás 1907. Gulyás Antal: A *Syringa Josikaea* JACQ. FIL. és a *Syringa Emodi* WALLICH. In: *Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum természettárainak értesítője*, 2. (1907) 1–2. sz. 35–66.
- Hornýák 2005. Hornýák Mária: Az európai óvodaügy hőskora Brunszvik Teréz levelezésének tükrében. 2. rész: (1828–1831). In: *Neveléstörténet*, 2. (2005) 1–2. sz. 49–73.
- Jakab 1887. Jakab Elek: A Csáky-gorbói kastély történelmi ritkaságai. In: *Századok*, 21. (1887) 151–157.
- Kaszap-Asztalos 2018. Kaszap-Asztalos Emese: A művészet entusiastája: Petrichevich Horváth Lázár. Egy pályakép kultúratudományos perspektívái. PhD disszertáció 2018. PPTE BTK, [https://realphd.mtak.hu/758/1/Kaszap_Asztalos_%20Emese_disszertacio\(1\).pdf](https://realphd.mtak.hu/758/1/Kaszap_Asztalos_%20Emese_disszertacio(1).pdf) (Utolsó letöltés 2025. november 15.)
- Kazinczy 1880. Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Bp., 1880.
- Kelemen 1984. Kelemen Lajos: A csákigorbói kastély. In: *Művészettörténeti tanulmányok II.* Bukarest, 1984. 212–222.
- Kiss 2009. Kiss András: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei.* Szerk.: Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 183–237.

- Lendvay 2014. Lendvay Bertalan: A Jósika-orgona (*Syringa josikaea* Jacq. fil. ex Rchb.) aktuális és történeti biogeográfiája = The actual and historical biogeography of *Syringa josikaea* Jacq. fil. ex Rchb. Doktori (PhD) értekezés (Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Doktori Iskola). Bp., 2014. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/763/1/Lendvay_Bertalan.pdf (Utolsó letöltés: 2025. november 7.)
- Molnár V. 2004. Molnár V. Attila: Soó Rezső (1903–1980). In: Kitaibelia, 9. (2004) 1. sz. 3–18.
- Óhidy 2007. Óhidy Viktor: Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus időszakában. Doktori (PhD) értekezés (ELTE BTK, Történettudományi Doktori Iskola, Magyar Művelődéstörténeti Program). Bp., 2007. https://doktori.btk.elte.hu/hist/ohidy/dissz_ohidy.pdf (Utolsó letöltés: 2025. november 15.)
- Okmány- és irománytár 2009. Okmány- és irománytár az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez. I. 1841–1859. Válogatta és sajtó alá rendezte: Egyed Ákos, Kovács Eszter. Kolozsvár, 2009.
- Papp 2011. Papp Júlia: Adatok Goró Lajos (1768–1843) itáliai régészeti kutatásaihoz és erdélyi hadmérnöki tevékenységéhez. In: Stílusok, művek, mesterek: Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk.: Orbán János. Kolozsvár, 2011. 235–248.
- Pethe 1805. Pethe Ferenc: Pallérozott mezei gazdaság. Sopron, 1805.
- Sándorfy 2000. Sándorfy Kamill: Erdély reformkorszakának jogtörténete. Bp., 2000.
- Sas 2007. Sas Péter: A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstára. Kolozsvár, 2007.
- Sipos 2009. Sipos Gábor: Az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárának története. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei. Szerk.: Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009.
- Szádeczky 1909. Szádeczky Béla: Báró Jósika Sámuel (1805–1860). In: Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859–1909. Kolozsvár, 1909. 141–151.
- Századok 1898. [Tárcacikk a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1898. március 2-i üléséről.] In: Századok, 32. (1898) 378–379.
- Szilágyi (szerk.) 1895. A magyar nemzet története. I. kötet. Magyarország a királyság megalapításáig. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1895.
- Vincze 2009. Vincze Zoltán: Az Érem- és Régiségtár. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei. Szerk.: Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 69–136.